

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA'LIMNI JORIY ETISH MASALALARI

Mamajonova Saidaxon

Andijon viloyati, Andijon shaxri, 46-sonli KTIMTT Tarbiyachisi

Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohalaridan biri - bu ta'lim hisoblanadi. Oxirgi yillarda ta'limning ijtimoiy roli ortib, dunyoning aksariyat davlatlarida ta'limning barcha turlariga bo'lgan munosabat o'zgardi. Ta'lim ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning bosh, yetakchi omili sifatida qaralmoqda. Bunday etiborning sababi zamonaviy jamiyatning eng muhim qadriyati va asosiy kapitali - bu yangi bilimlarni izlash, egallash va nostandart qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan inson hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgi davrda ta'lim shaxs va jamiyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Mustaqilligimizning dastlabki kunlaridan boshlab ta'lim tizimiga alohida ahamiyat berilgan. Birinchi Prezidentimiz tomonidan boshlangan ta'lim sohasidagi islohotlar bugungi kunda Sh. M. Mirziyoyev tomonidan izchil davom ettirilmoqda. Jahon sivilizasiyasi shuni korsatadiki, ta'lim tizimini yuqori darajaga ko'tarmasdan turib boshqa sohalarda yutuqlarga erishib bo'lmaydi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunining 4-moddasida ta'lim sohasidagi asosiy prinsiplar sifatida ta'lim sohasida kamsitishlarga yo'l qo'yilmasligi hamda ta'lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta'minlanishi, qonunning 9-moddasida esa "Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlarida inklyuziv shaklda yoki uy sharoitlarida yakka tartibda ta'lim oladi." deb, ko'rsatib o'tilgan. Dunyo mamlakatlarida nogironligi bo'lgan, ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarni tarbiyalash, ularning jamiyatda o'ziga munosib o'rinni egallashlariga ko'maklashish masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. Birlashgan Millatlar tashkilotining "Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi", "Aqliy jihatdan orqada qolgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi Deklaratsiyasi" "Nogironlar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyasi, "Ta'lim hamma uchun" reja-dasturi to'g'risidagi Dakar deklaratsiyasi, "Osiyo va Okeaniya mamlakatlari nogironlar huquqlarini muhofaza qilish chora-tadbirlari dasturi", "Nogironlar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash bo'yicha Standart qoidalar", "Bolalar huquqlari to'g'risida"gi konvensiya va boshqa xalqaro miqyosda qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlarning asosiy maqsadi nogiron bolalarni himoyalashga qaratilgan bo'lib, bu xalqaro-huquqiy asoslar ta'lim jarayoniga inklyuziv yondashuvni samarali joriy etishni nazarda tutadi.

Umumjahon miqyosida alohida e'tiborga muhtoj bolalarning ruhiy holatini inobatga olgan holda psixologik korreksiyalash metodlari, oila, jamoa va guruhlarda insonparvarlik munosabatlarini shakllantirish, texnologik ko'maklashuvchi vositalar imkoniyatlarini oshirish borasida samarali ilmiy, ilmiy-texnik, ilmiy-pedagogik tadqiqotlar olib borilmoqda. Umumiy o'qitish tizimida inklyuziv ta'limning pedagogik-psixologik jihatlari, nogironligi bo'lgan bolalarning ta'limiy ehtiyojlarini qondirish, ularning huquqiy tengligi sharoitini yaratish, jamiyat a'zosi sifatidagi o'rnini mustahkamlashga oid muammolar bu izlanishlarning asosini tashkil etib, ular nogiron bolalarning individual xususiyatlari va adaptiv imkoniyatlarini inobatga olish, ijtimoiy moslashuvini texnologik ta'minlash hamda qo'llab-quvvatlash o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik tizimini takomillashtirishda alohida o'rin egallamoqda.

Mamlakatimizda bolalarning jismoniy salomatligini ilk yoshidan boshlab tashxislash, sog'liqlarini doimiy nazorat qilish va mustahkamlash, har bir bolaning sifatli bilim olishlarini ta'minlashga qaratilgan islohotlar inklyuziv ta'limni ham rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Alohida e'tiborga muhtoj bolalarni umumiy ta'lim jarayoniga samarali jalb etish milliy pedagogikada bugun yechimini kutayotgan muhim masalalardan biridir. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "imkoniyati cheklangan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, nogiron aholining, boshqa ehtiyojmand toifalarning to'laqonli hayot faoliyatini ta'minlash uchun ularga tibbiy, ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirish" kabi vazifalar belgilanib, bu borada nogiron bolalarga ta'lim-tarbiya berishga dunyoviy yondashuvlarni o'rganish, ular asosida milliy inklyuziv ta'lim jarayonini tashkil etish va takomillashtirish, bolalarning o'z-o'zini baholash texnologiyalari, moslashuv va muloqotni tashkil qilishga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-sentabrdan kuchga kirgan yangi taxrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni, 2017-yil 1-avgustdagi "Nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5006-sonli Farmoni O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida me'yoriy-huquqiy hujjatlar ushbu mavzuni yoritishga oid huquqiy asosdir.

Inklyuziv ta'lim alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarning tengdoshlari bilan bir xil sharoitlarda o'qishi, ular bilan o'zaro do'stona munosabatda bo'lishi hamda jamiyatga ijtimoiy moslashuvini yengillashtirishda muhim o'rin tutadi. MTTlarida

inklyuziv ta'lim tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun esa quyidagi talqin ko'proq to'g'ri keladi. Inklyuziv ta'lim – inglizcha so'zdan olingan bo'lib, inclusive, inclusion – uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirilgan, o'ziga tortuvchi, qamrab oluvchi ma'nolarini, lotinchada esa includ – qamrab olaman, jalb qilmoq, ya'ni alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan va oddiy bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etishdir. MTTlarda joriy etilgan inklyuziv ta'limning maqsadi alohida yordamga muhtoj bolalarning oddiy tengdoshlari bilan bir xil sharoitlarda o'qishi, teng huquq va imkoniyatlar tengligini berish, ular bilan o'zaro do'stona munosabatda bo'lishi hamda jamiyatga ijtimoiy moslashuvini yengillashtirish, o'quvchilarning ta'lim olishlari uchun zaruriy pedagogik-psixologik va korreksion sharoitlarni yaratishdan iboratdir. MTTlarga oddiy bolalarning barchasi borsa, alohida e'tiborga muhtoj bolalar ham jalb etilishi kerak. Inklyuziv ta'limning oiladan, MTTgacha ta'lim muassasalaridan boshlab yo'lga qo'yilayotganligi muhim ahamiyatga ega. Bu esa bolalarning keyinchalik atrofdagilar bilan muloqotda bo'lishiga, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan va shu bilan birga, kundalik-maishiy ehtiyojini qondirish ko'nikmalarini erta egallashlariga, hayotga moslashib, MTTlarida tengdoshlari qatori darslarni o'z vaqtida o'zlashtirishiga, topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashish ko'nikmasini egallashlariga ko'maklashadi. MTTlarda inklyuziv ta'lim – alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar yoki boshqa sabablar tufayli tarbiyasi og'ir, yetim bolalar uchun moslashuvchan, individuallashtirilgan va barcha bolalarga teng huquq va imkoniyatlar tengligini beradigan ta'lim tizimidir. Shuningdek, inklyuziv ta'lim – millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy va ma'naviy ahvoli, oilasining jamiyatda tutgan o'rni, jismoniy yoki rivojlanishda kamchiligi bo'lishidan qat'iy nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadigan ta'lim hisoblanadi.

Inklyuziv bog'chalar – inklyuziv ta'lim tashkil etilgan MTTlar bolalarning bilim olishi shaxsiy huquqlarini himoyalaydi. Bolalari turlicha, sog'lom va yengil darajada nogiron bo'lgan, ularning barchalariga har birlari uchun o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishda teng sharoit yaratilgan bog'chadir.

Inklyuziv ta'lim alohida e'tiborga muhtoj bolalar va yoshlar uchun individuallashtirilgan va sharoitga qarab o'zgaruvchan, g'amxo'rlik bilan yondasha oladigan ta'lim tizimidir. Ushbu ishlar oddiy, me'yorda rivojlangan bolalar o'quv muassasalarida amalga oshiriladi. Buni amalga oshirish uchun har bir bolaga nuqsonidan kelib chiqqan holda individual yondashish, ular uchun qulay sharoit yaratish kerak. Alohida e'tiborga muhtoj bolalar uyiga yaqin, o'ziga qulay ommaviy bog'cha yoki mttga qatnaydi. U yerda asosiy ishni tarbiyachi yoki sinf rahbari amalga oshiradi.

Umumta'lim mttlarda inklyuziv ta'lim jarayoni o'ziga xos murakkabliklarga ega bo'lib, shu sohada ishlaydigan mutasaddilar, o'qituvchilar zimmasiga jiddiy talablar

qo'yiladi. Bunday ta'limda sinf rahbari, fan o'qituvchilari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari yordam ko'rsatish borasidagi xizmatlarni bajaradilar. Sog'lom bolalar bilan alohida e'tiborga muhtoj bolalar orasidagi tafovut o'zidagi jismoniy imkoniyatining cheklanganligi sababli o'z tengdoshlariga qo'shilmaslik, tortinchoqlik, uyalgan yoki kamsitilgan ba'zilarining esa oilada haddan tashqari avaylanganliklari sababli qaysar, injiq bo'lib qolganliklari tufayli yuzaga keladi.

Har bir inklyuziv ta'lim tashkil etilgan umumta'lim mttlarda maxsus tayyorgarlikga ega (resurs) pedagog bo'ladi. Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan muassasalar nufuzining qanchalik muhimligi, mana shu maxsus tayyorgarlikga ega bo'lgan o'qituvchilarga bog'liqdir. Chunki, u guruh tarbiyachisiga maslahatlar beradi va ko'maklashadi, maxsus o'qitish uskunalari, jihozlari bilan ta'minlaydi, ota-onalar, o'qituvchilar bilan tushuntirish ishlari o'tkazadi, dars jadvali, dasturga, kerak bo'lsa, o'zgartirishlar kiritadi, ularni asoslab beradi. Shuningdek, shu yo'nalishda ishlaydigan o'qituvchilarning malakasini oshiradi, bilim mahoratini boyitadi, sog'liqni saqlash xizmatlarini tashkil etadi, qulay psixologik muhitni yaratadi.

Tajribalar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limga jalb qilingan va alohida e'tiborga muhtoj bolalar ta'lim-tarbiyasini tashkil etishda ta'lim-tarbiyada yuqori muvaffaqiyatlarga erishishda uchraydigan turli muammolar bolalarning individual ruhiy kechinmalarining qanchalik hisobga olinishi bilan bog'liq bo'ladi. Alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarda o'ziga ishonch hissini orttirish, umidsizlikka berilishining oldini olishda o'qituvchi faoliyati ota-onalar bilan hamkorlikda olib borilishi zarur. Inklyuziv ta'limda oddiy o'qituvchilar treningi va mttning barcha uchun faoliyat ko'rsatishini ta'minlash zarur bo'lgan boshlang'ich holatni yaxshilash uchun o'qituvchilar sinflarda barcha bolalarda javobgarlik hissini uyg'otishlari kerak bo'ladi. Alohida e'tiborga muhtoj o'quvchilarning qiziqishlariga mos, bilim va qobiliyatlariga monand ta'lim berish sinf xonasida umumiy tarzda olib boriladigan faoliyatdir.

Alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarga asoslangan inklyuziv ta'lim jamiyatga ham foydalidir. Bu esa o'z navbatida jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani bog'chaga joylashtirish integratsiya yo'lidagi birinchi qadamdir. Integratsiyalashgan jamiyatda barcha teng huquqqa ega, bu yaxlit jamiyatdir. Inklyuziv ta'lim tufayli jamiyat integratsiyalashgan jamiyatga aylanadi va barcha bolalar uchun foydali bo'lgan samarali pedagogika tamoyillarini targ'ib etadi. Insonlarning turli xilda bo'lishi normal holat, deb qabul qilingan va o'rganish jarayonining tabiati va bosqichlaridan kelib chiqib, bola mazkur jarayon talablariga emas, balki ushbu jarayon bola talablariga moslashtirilishi lozim.

Xulosa:

– Tarbiyasi qiyin o'quvchiga tavsifnoma

- Uni tarbiyalash yuzasidan oila, mtt va sinfdoshlarining imkoniyatlari va bahosi.
- Tarbiyasi qiyin o‘quvchilar bilan yakka va guruhli tartibda ishlash uchun reja va dastur.

Bolalar va o‘smirlar o‘rtasida xulq og‘ishi va qonunbuzarliklarning oldini olishda quyidagilarga e‘tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

- xulq og‘ishiga ega bo‘lgan bolalar va o‘smirlar shaxsida asosiallik, ruhiy beqarorlik, o‘zgaruvchanlik, affektga moyillik kabi xususiyatlarning yaqqol ifodalanganligidan kelib chiqib, ular yashayotgan oila va ijtimoiy muhitni sog‘lomlashtirish, shaxslararo munosabatlarni yaxshilash natija beradi;

- voyaga yetmaganlar o‘rtasidagi xulq og‘ishining kelib chiqishi asosiy sabablari sifatida bolalar va o‘smirlar faoliyatini nazorat qilmaslik, oilada bola tarbiyasiga e‘tiborning susayishi kabilar namoyon bo‘lganligidan kelib chiqib, oilada va oiladan tashqarida bolalar va o‘smirlar faoliyatini, bo‘sh vaqtlarida nima bilan shug‘ullanayotganligini nazorat qilish va oilada bola tarbiyasiga e‘tiborni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir;

- kriminogen xulqli oilalarni aniqlash, ularda tarbiyalanayotgan bolalar va o‘smirlar ahvolidan xabardor bo‘lib turish;

- moddiy maishiy sharoitning yetarli emasligi voyaga yetmaganlarda xulq og‘ishining kelib chiqishiga ta‘sir etishligini hisobga olib, bunday oilalarga mahalliy hokimiyat, ijtimoiy ta‘minot va xayriya jamg‘armalari tomonidan moddiy yordamlar berib turishni tashkil etish;

- ota-onalar, katta yoshdagi kishilar va o‘qituvchilar tomonidan bolalar va o‘smirlarga nisbatan qo‘llanilayotgan qattiqqo‘l, qo‘pol va adolatsiz munosabatlarga barham berish;

- voyaga yetmaganlarda xulq og‘ishi ko‘pincha ota-onalar, o‘qituvchilarning bolalar va o‘smirlar psixologiyasini bilmasdan turib munosabatda bo‘lishliklari natijasida kelib chiqayotganligini hisobga olib ota-onalar va o‘qituvchilarning psixologik bilimlarni oshirish tadbirlarini belgilash;

- voyaga yetmaganlarda xulq og‘ishining oldini olishda bolalar va o‘smirlarning yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish.

Demak, o‘quvchi shaxsini individual psixologik xususiyatlarini har tomonlama mukammal tahlil qilish ularni o‘qitish va tarbiyalash samaradorligining muhim shartlaridan biridir. Tarbiyaning salbiy omillar va sharoitlari eng yoqimsiz tarzda, umuman o‘sib kelayotgan shaxsning, avvalo, uning butun ahloqiy-irodaviy xususiyatlarining shakllanishiga ta‘sir etadi. O‘quvchining ahloqiy rivojlanishi asosan uning tevarak-atrofdagi kishilarga va atrofdagilarning unga bo‘lgan o‘zaro munosabati va o‘zaro ta‘sir xususiyatlari bilan bog‘liq ekan, o‘qituvchilardan pedagogik jihatdan o‘z holiga tashlab qo‘yilgan va tarbiyasi qiyin, huquqbuzarlik va giyohvandlikka moyilligi bor, o‘zlashtirishi past bo‘lgan o‘quvchilarning o‘ziga xos psixologik xususiyatlarini bilishlari, amaliyotchi psixologlardan esa mavjud holatlarning oldini olish va barataraf etish usullaridan samarali foydalanishlari talab etiladi.